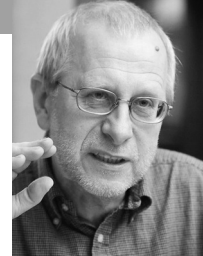

Tiit Hennoste

Tartu ülikooli vanemteadur, suulise kõne uurija

Lugu pikkadest lausetest

Lühikesi lauseid on lihtne teha. Näiteks kahest korduvast häälikust/ tähest koosneb eesti keeles vähemalt kaheksa sõna: aa, ee, mm, oo, ss, uu, ää, öö. Ja kõigist saaks teha ka lause. Lisaks muidugi mõne sõna käänded (esi : ee). Aga me kõik oleme kuulnud mõtet, milles lihtlausetega või lühikeste lausetega kirjutamine samastatakse primitiivsete mõtetega. Ja keerukad ja pikad põimlaused sügava mõtlemisega. Kuidas sellega õieti on?

Kust leiab pikad laused?

Pikimaid lauseid pole raske leida. Siin hiilgavad kirjanikud. Internet pakub pikimaks 13 955-sõnalise lause, mis pärineb inglise kirjaniku Jonathan Coe romaanist „The Rotter’s Club“. Teisele kohale pannakse ilmselt kuulsaim ülilause James Joyce’i romaanist „Ulysses“, millel pikkust 4391 sõna. Mõni kirjanik on kirjutanud terve romaani ühe lausena, muuhulgas Coe’le inspiratsiooni andnud tšehh Bohumil Hrabal. Iseasi, kuivõrd need on ikka tegelikud ja kui palju pseudolaused. Samas, iga kirjavahemärkideta luuletust võib ka lugeda nagu ühte lauset.

Teine koht kuulub juriidilis-bürokraatlikele tekstidele. Bürookraadid küll kirjanike tasemele ei küüni. Äripäev on pakkunud näiteks eesti pikima lause kandidaadiks ühe põllumajandusministri määruse (<https://www.riigiteataja.ee/akt/13345284>). See algab nii:

Põllumajandusministri 15. novembri 2004. a määruse nr 177 „Taimekaitsevahendites lubatud toimeainete loetelu“ (RTL 2004, 146, 2218) normitehniline märkus muudetakse ja sõnastatakse

järgmiselt: „nõukogu direktiiv 91/414/EMÜ taimekaitsevahendite turule lubamise kohta (EÜT L 230, 19.08.1991, lk 1–172), muudetud direktiividega 93/71/EÜ (EÜT L 221, 31.08.1993, lk 27–36), 94/37/EÜ (EÜT L 194, 29.07.1994, lk 65–81), /.../

ja lõpeb nii:

Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 1999/45/EÜ ohtlike preparaatide klassifitseerimist, pakendamist ja märgistamist käsitlevate liikmesriikide õigus- ja haldusnormide ühtlustamise kohta (EÜT L 200, 30.07.1999, lk 1–68), muudetud direktiividega 2001/60/EÜ (EÜT L 226, 22.08.2001, lk 5–6), 2004/66/EÜ (ELT L 168, 1.05.2004, lk 35–67) ja 2006/8/EÜ (ELT L 19, 24.01.2006, lk 12–19) ning muudetud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrustega (EÜ) nr 1882/2003 (ELT L 284, 31.10.2003, lk 1–53), 1907/2006 (ELT L 396, 30.12.2006, lk 1–850) ja 1272/2008 (ELT L 353, 31.12.2008, lk 1–1355).

Kokku sain 1345 sõna. Tõsi, päris sõnu on siin vähe, vahele jäetud osa koosneb peaaegu üksnes direktiivide nimedest ja numbritest.

Kolmas allikas on suuline keel, kuigi see omakorda ei küüni bürokratide tasemele. Põhilised pikklausete kohad on seal jutustused, mis võivad koosneda ainsast lausest (suulises kõnes määratleb lause lõppu intonatsioon). Olgu näiteks lugu-lause pikkusega ligi 90 sõna.

`suvel onju {-} seal (0.3) {-} `kaubamajas ja=s toidu`osakonnas Tallinnas sõb`rannaga=ja (0.4) ja `käime vaatame=et mingi `turvamees käib meil `taga kogu=aeg=ja: ja=mõtsime=et=noh=et (0.3) me vaatsme ka `taha=et noh=et {krt} `jõle ilus `poiss onju=ja ja=sis vaatsme=et=ta üldse ei rea`geeri nagu meie `naeratusele, mutku tuleb `taga mõtsime=et=ei=tea=kas=ta`kahtlustab meid=et `ostu`korvi {-} ja=ja=sis mugu käib `taga ja=sis pärast `välja lähme sis ütleb {-} `neiu, teil on `nii kenad `j(h)uuksed, mhemhe

Kuidas pikka lauset tehakse?

Kõige lihtsam on laduda üksteise järele rindlauseid, pannes punkti asemel komasid ja semikooloneid või *ja*-sidendeid. Peenem variant on vastandused ja neid kandvad sidesõnad (*aga, kuid, ent*), mille abil võib lisada ka täpsustavaid või seletavaid lauseid. Kolmas võte on palju kõrvallauseid,

eriti *et*-lauseid ja *kui-siis*-tingimuskonstruktsioone. Vahele võib lisada otsest kõnet ja näiteid. Olgu näitena klassika, kus Lesta kirjeldab „Kevades“ koolikaaslaste reesõitu kahe pika lausega.¹

Ja painard läks katki nigu raksatas ja kõik karjusid mis hirmus ja jõe ääres oli poissa maas nigu loogu, ja üks oli peadpidi lumes ja teine jälle roomakili jõe peal, ise ikke: ai, ai! ja ai, ai! Mina mõtlesin esti, et nüüd surevad teised kõik ära, ja hakkasin hirmsasti kartma, aga kui kõster tuli, siis hakkasid kõik elama ja jooksid ülespoole.

Suulises keeles on lause koostisosad palju lõdvemalt ja hämaramalt seotud kui kirjas. Nii võib seal leida lauseid, milles leidub mitu n-ö paralleelselt paiknevat *et*-algulist lauset, millest ainult osa saab pidada kõrvallauseteks.

ma=ei=kujuta=ette=et ise olen n:agu: `Lääne=Eestist pärit=et (.) et meeldib see `kuppelmaastik ja=nii=edasi=et .hh et just `mõtsime=et ei ole nagu matkamas `käinud (.) sellise `kümne=viieteist (.) ee `inimesega, .hh et ee (.) `kuidas see nagu `välja näeks ise mõtlesime küll=et kas `Otepää kandis sis või või `seal kuskil näiteks.

.hhhhh no et me oleme siukses (0.6) äm (0.3) `te peate ikka `minu seltskonnas viibima=

et=noh `mina onju=t=se=`on se=on intelligentsuse ülim `aste onju mingi nimodi=ja .hhhh ja et `kõik ükskõik kas ta on ükskõik mis riigikogu `liige või `näitleja või noh muidu `tuntud inimene onju, (.) vähegi tuttavam `nimi oli, kellestki juttu `tuleb, oh se=on=mu `õpilane endine, (.) oh se=on=mu ema tere`tuttav, `sellega ma elan ühes `trepikojas onju mingi=nimodi.

Samuti mõjutab kõnelauset tugevalt ajaline press, mis nõuab tekstitegemist 2–3 sõna sekundis ja mille tulemuseks on järjeotsimised, eneseperandused, kordused, täpsustused jms. Igaüks neist lisab sõnu. Siin on üks näide raadiosaatest.

.hhhh no Tooma`poegade: `hiilgeaeg `oli või `jäigi sinna `kuueken-date `lõppu seitsmekümnen-date .hhh `alguse=poole tegemist oli sis selle `Toomapoegad niiõelda `esimese `koosseisuga kus mängisid

¹ Viidatud nähtused on paksus kirjas.

vägagi `põnevat (.) .hhhh `isiksused näiteks=eee kui jah `taas=jälle
`mälu ei `peta sis `klaverit mängis näiteks `präegune `Eesti .hhhhh ee
`suursaadik `Austrias:=ja::=q `ajalehe omaaegne `ajalehetoimetaja
`Toivo (.) .hh õõ `Tasa=ja `laulis ei keegi `muu kui `spordiava-
likkusele tuntut=eeee ajakirjanik Aare `Krellis, (.) .hhh ni=et siis
vägagi `omapärane huvitav `grupp ja:: `paistis ta {omapära} `selle
poolt `silma=et `nemad sis olid ühed .hhhh `sellised kes=eee
tõit=õõõõõõõõõõ `rahva=ulka `tagasi sellised `rahvalikut `laulud
meelu- `meenutagem kasvõi .hhh näiteks Örn `ööbik nende: (.)
`töötluses oli vägagi: `huvitav=ja .hhhh ee `samuti sis=see `kantrihitt
Kullast `süda=ja sis=ega=see .hhhhh `präägune `laul nii=et=ee `oma
poolt annaksin sellele `laulule: (.) a- arvestades `aega (0.3) kõige
.hhhh suuremad `pallid mis on võimalik `anda.

Harvem võte on kiilud. Need on lihtsad kasutada, sest nad ei vaja gram-
matilisi seoseid raamlausega, samas pole nad kirjas eriti soositud. Küll
aga leiab neid enam suulises tekstis, kus vabadus on suurem. Nii räägib
üks sõbranna teisele oma söömisest:

ja siis mul tuli `täna noh s ma mõtsin=et sööks `midagi kui teatrist
`ära lähen=ja (.) siis mul tuli `meelde et ma pole (1.0) isegi (.) {muud}
a `pühapäeval jah sõin `midagi= aga (.) aga et ma pole `sel `nädalal
täna on `neljapäev et ma pole sel nädalal absoluutselt mitte `ühtegi=m
`soolast asja `söönd.

Järgmine võte on pikad täiendfraasid, mis kuulub eeskätt kirjatekstide
arsenali. Siin on näide interneti lausejätkamise mängu tõlkest ([https://
jutuwestja.proboards.com/thread/5/pikim-lause](https://jutuwestja.proboards.com/thread/5/pikim-lause)):

Väga maitsvad sinised ja roosad ploomid kasvavad väga kiiresti
nende karvaste, keerdus, roheliste, pikkade väätide peal samal ajal kui
paljud vanad, kiilakad, rohelisted, haiged inimesed jõllitavad neid, ...

Hästi sobivad ka loendid, mida armastavad teadlased, ja ümberütlemine,
mida on armastanud paljud filosoofid ja kirjanikud. Selleks piisab, kui lük-
kida üksteise järele nüanssides erinevaid sõnu. Siin on üks netis pakutud
näide Kätlin Kaldmaa raamatust „Lugu Keegi Eikellegitütre isast”.

Ja Keegi Eikkellegitütar tundis tugevat tungi, mis jõudis temani kõigi nende lugematute kivikeste alt, ta tundis maakoore liitekohtade raginat, kahe maailma puutepiiri, mis võnkus ja väreles, ihates kokku, ent liikudes lahku, armastus, vihkamine, armastus, vihkamine, armastus, vihkamine, leppimine, leppimine, aga ikkagi kirg, passioon, tuli, leegid, lõõsk, kõrvetavad osakesed, mis tõukusid, mäslesid, nügisid, kügelesid, vabadust, vabadust, vabadust, me oleme olemas, me oleme tõelised, me nõuame ust maailma, ...

Kõige võimsama tulemuse saab aga siis, kui kohe lause alguses, peale alust või määrust sukelduda ja tõusta pärast paljusid kõrvallauseid ja lauselühendeid pinnale, öeldisverb suus. Märt Lauri „Lahustumises“ ujub autor pinnale öeldisverbiga *tekkis*, suutes paigutada ajamääruse ja verbi vahele 80 sõna.

Neljakümne neljandal, pärast mootorrattasõitu – tema tagaistmel, naine küljkorvis kohvrit süles hoides, ratturi nahkmantri lõhn ninas ja mootoripläriin kõrvus, silmad tuulest vesised, keerates suurelt teelt Heinküla poole ja juba tundes sõõrmetes Peipsi lõhna, mis seal eales päris lõplikult ei lahkunud, peatudes küla kaugemas servas väikese tühja talu juures, sissevarisenud pool katust juba roheline taimevaiba all ning läbi võsamüüri paistmas hallid lained, ronides kangeid liikmeid sirutades maha, andes ratturile enamiku kaasainud rubladest, ja siis üksi seistes, kuuldes sumbuvat masinamüra ja valjenevalt ritsikaid ja laulurästast – tekkis Johannesel tunne, et siin, võib-olla tõesti siin suudab ta ennast kokku lappida ja tunda, et tema kui tervik on ühes kohas, mitte üle Eesti laiali.

Delfi Naisteka keelenurgas on proua Kortspõhi kirjutanud 11. oktoobril 2008 ilunäitelause, mis pakub suurt osa eri võtetest (igauks võib ise analüüsida):

Päris mitu head aastat tagasi juhtusin lugema mingisuguse välismaise kirjaniku, kelle nime ei mäleta, teost, mille pealkiri on samuti ununenud nagu palju muudki siin ilmas, aga iseäralik oli see raamat ühel lihtsal põhjusel – nimelt sisaldus seal oletatavasti maailma pikim lause, mis hõivas vist – kui ma nüüd õigesti mäletan –, lausa kolm või enamgi lehekülge, kuid see oli loomulikult saavutatud mitte

ainult komade, vaid paljude muude kirjavahemärkide, nagu näiteks mõttekriipsud ja semikoolonid, abil, millest tingituna ka lause algus polnud ausalt öeldes seotud küll sellega, millega ta lõppes, ning sel lihtsal põhjusel leiangi, et pole põhjust end vaevata liitlause normatiivse pikkuse leiutamiseks, sest Täpitiinuga ühel meelel olles leian ka mina, et optimaalne pikkus sõltub paljudest erinevatest faktoritest ning selle tabamine on juba tunnetuslikku laadi, mispärast võime lõppkokkuvõttes väita, et liitlause mõistlik pikkus saadakse kirjutamisprotsessi käigus enda pead liigselt koormamata, kuid soovides rõhutada mingit konkreetset ideed ülejäänute seas, tasub kasutusele võtta mõni lühilause, et tõmmata tähelepanu.

Miks pikki lauseid tehakse?

Ilukirjanduses on pikklaused enamasti (aga mitte alati) hoolega komponeeritud tervikud, mille roll on näidata mõtete või tunnete voolu, tuua esile mõtte liikumise mikrostruktuur, luua võimalikult terviklik stseen, aga ka lisada teksti rütmi ja jõudu. Kardetavasti on just kirjanike pikklaused olnud ka üheks kooliõpetuse pikklausete kiidukoori inspireerijaks. Kuigi samavõrra leidub suuri kirjanikke, kes kasutavad lühikesi ja lihtsaid lauseid.

Bürokraatiakeeles on tegelikke põhjusi raske esile tuua. Tihti viidatakse sellele, et selline on selle keeleregistri norm, tava, stiil. Teisalt paistab tekstist läbi soov kirjutada nimelt võimalikult keerukalt, et jätta endale võimalus sogaseks aetud vees kalu püüda. Sama tihti on nähtav ka kirjutaja aus harimatus. Igatahes on bürokraatlike pikklausete juured nii pikad, et aastakümneid pidevat võitlust ei ole neist jagu saanud.

Tavalises tekstis, olgu suulises jutustuses või koolikirjandis, on pikal lausel peaaegu alati üks põhjus: spontaansus. Lauset tehakse üldjuhul paralleelselt väljaütlemise või kirjapanemisega ning lause sünd peegeldab mõtte liikumist. Aga mõte on tavaliselt hüplik, hargneb mitmesse suunda, kõrvalepõigetega, vahele kiilunud seletustega, paralleelseid mõtteid lükkides jne.

Nii et proua Kortspõhja pakutud soovitusel mitte oma pead lause pikkusega liigselt koormata ei saa kahjuks nõus olla. Ühelt poolt, pikad laused on tihti just nimelt tugeva peakoormamise tulemus. Nii kirjanik kui ka ametnik näevad selleks eraldi vaeva. Teisalt, spontaanselt sündinud pikast lausest saab lahti ainult toimetades. See nõuab aga väga tugevat peakoormamist.